

Machinestempels als verzamelgebied (4)

Jos M.A.G. Stroom.

In de vorige aflevering heb ik aandacht besteed aan de machinestempels uit de Kerst- en Nieuwjaarsperiode (KNJ), die elk jaar opnieuw weer voor verrassingen zorgen. Opvallend was dit jaar het geringe aantal poststukken met de TNT-POST-nummerstempels. Ik heb er slechts enkele gezien. Het zal een hele klus worden om de in 2006 gebruikte stempels te inventariseren en te achterhalen uit welke plaatsen ze afkomstig zijn. TNT-Post beschikt helaas niet over concrete gegevens. Hoe anders was dat "vroeger".... Mocht u met gegevens kunnen helpen, dan houd ik mij van harte aanbevolen.

In deze 4e aflevering wil ik graag aandacht besteden aan de beginperiode van het gebruik van stempelvlaggen: dat zijn de teksten of afbeeldingen (soms helaas alleen maar lijnen) die naast de datumstempel worden afgedrukt. Ook in thematische verzamelingen kunnen vlagstempels een leuke en belangrijke rol spelen.¹⁹⁾ Misschien lukt het u om op "POSTZEGEL TOTAAL" in februari a.s. enkele van deze stempels te bemachtigen ! Voor de prijs van deze stukken hoeft u het meestal niet te laten.

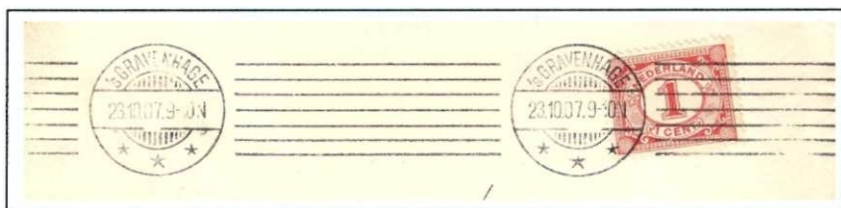

19. Afdruk van vlagstempel met het Nederlandse wapen, uit de Bickerdike-machine op 25 mei 1905.

De eerste machines met een vlagstempel waren de bekende Bickerdike- en Columbia-machines uit de jaren 1904-1907, naar Duits en Amerikaans voorbeeld. Afbeelding 3 (in aflevering 1) toont een voorbeeld van een Columbiastempel, met het woord NEDERLAND in een wapperende vlag. En in afbeelding 19 is een mooie afdruk van het Nederlandse wapen te zien, afkomstig uit de Bickerdike-machine. ¹⁾)

In 1906 werd de eerste Noorse Krag-machine in gebruik genomen. Afdrukken uit die Krag-machine zijn herkenbaar het zgn. continu-stempel: het loopt door over het gehele poststuk, en er zitten 2 plaatsnaamstempels in, onderling telkens verbonden door 7 horizontale lijnen (afbeelding 20).

Na deze Krag-machine voor 's Gravenhage kwamen er nog een aantal in gebruik. Die latere machines hebben grotere darumstempels, zonder arcering en het aantal lijnen varieert van 4 tot 6. Deze stempels worden "continuerende stempels" genoemd omdat de stempeling doorloopt over de gehele bovenzijde van de post. Zoals we later in deze aflevering zullen zien, is ook in Nijmegen een Krag-machine gebruikt, en wel van 1907 tot in 1932.²⁾)

20. Afdruk van het continuerende stempel uit de Krag-machine te 's Gravenhage met daarin de datum 23 oktober 1907.

Pas in 1919 verschijnt er voor het eerst een "tekst" in plaats van horizontale lijnen. In 5 plaatsen wordt in dat jaar en ook in 1920 in Krag-machines reclame gemaakt voor het bezoeken van De Vierde Nederlandsche Jaarbeurs (afbeelding 21).

21. Stempelafdruk uit de Krag-machine in Amsterdam, op een grote envelop, zodat de reclametekst voor De vierde (in letters) Nederlandsche jaarbeurs driemaal te lezen is. Datum: 13 XII 1919.

In de Flier-stempelmachines, die al vanaf 1912 gebruikt werden, is in 1920 ook reclame gemaakt voor De 4de Nederlandsche Jaarbeurs (afbeelding 22). Daarvóór was er in 1919 in Amsterdam ook al gestempeld met "Opent een rekening bij den Postcheque en Girodienst" (afbeelding 23). Bij dit laatste stempel kan men nog bedenken dat het gaat om reclame voor de eigen zaak (het "Staatsbedrijf P&T"), maar waar de reclame voor de Jaarbeurs in Utrecht aan te danken is, is een vraag waar ik nog geen antwoord op heb kunnen vinden. Het stempel Kon. Ned. Postvaart Vlissingen-Engeland (afbeelding 24) past weer wel in de eigen toko, zoals ook de postale wenken (afbeelding 25) daartoe gerekend kunnen worden.

Van boven naar beneden:

22. Stempelafdruk uit een Flier-machine (Amsterdam) met reclame voor de 4de (cijfer 4!) Ned. Jaarbeurs. Datum: 3 januari 1920.

23. Stempelafdruk van de allereerste reclamenlag in een Flier-machine: Opent een rekening bij den Postcheque en Girodienst, Amsterdam, 7 X 1919. De lay-out van dit stempel heeft kennelijk model gestaan voor de vlag van afbeelding 16 uit 1920.

24. Stempel uit de Flier-machine in Amsterdam met reclame voor de Kon.Ned. Postvaart Vlissingen-Engeland, gebruikt vanaf 1922 tot 1925.

25. Enkele voorbeelden van "postale wenken" uit een Haagse Flier-machine in 1926 en 1927.

Bleu Band: een bijzonder geval....

Intussen was het bedrijfsleven wakker geworden en kreeg P&T (toen nog Post en Telegraaf) van diverse kanten verzoeken om in poststempels reclame te maken voor particuliere handelsondernemingen. In de twintiger jaren van de vorige eeuw was P&T naarstig op zoek naar nieuwe inkomsten en werd van alles bedacht om geld te kunnen verdienen: overal werd reclame "verkoch". Overwogen werd zelfs reclame voor bepaalde producten uit het bedrijfsleven op de achterzijde van postzegels te drukken, maar (gelukkig?) is dat niet doorgegaan.

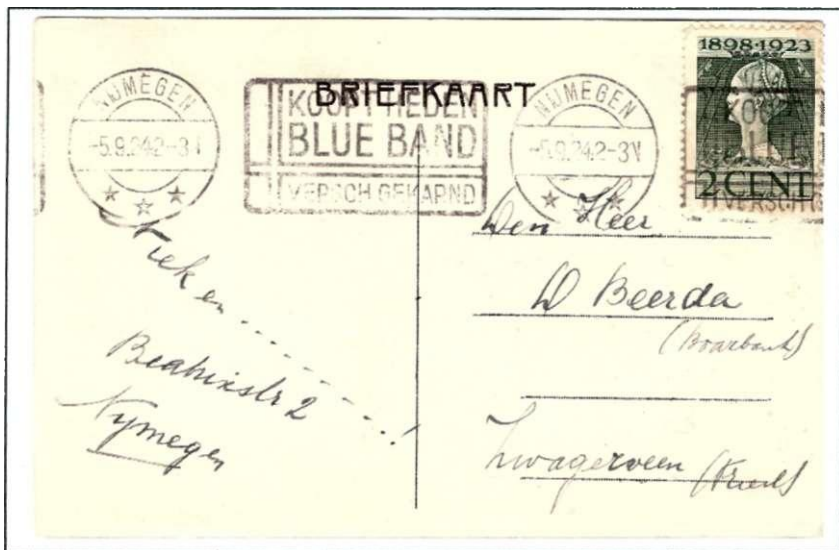
Wie zich grondig wil informeren over de discussies die — op hoog niveau — hierover gevoerd werden, raad ik aan het artikel van Gert Holstege over de Blue Band-stempels ¹²⁾ te lezen. Hierin beschrijft hij o.a. dat er in maart 1924 een overeenkomst tot stand kwam tussen P&T en de directie van de N.V. Van den Bergh's Fabrieken te Rotterdam. Vanaf 1 september 1924 tot en met 28 februari 1925, dus gedurende een periode van 6 maanden, zou er reclame voor Blue Band gemaakt worden in een tiental stempelmachines. ¹³⁾ Hiermee was het — voor die tijd — enorm hoge bedrag van fl. 21.000,— gemoeid. Bovendien moest N.V. Van den Bergh zelf de kosten van het aanmaken en plaatsen van de stempels betalen!

Op 31 augustus 1924 werden de eerste stempels in de machines gemonteerd, zodat het publiek vanaf 1 september de reclametekst (afbeelding 26) onder ogen zou krijgen. Maar toen brak de hel los! Zowel publiek, pers en boterfabrikanten gingen heftig te keer, en ook Anton Jurgens' Margarinefabrieken¹⁰ bond de strijd aan.

Hoofdpunten uit het conflict waren:

1. de posterijen plaatste de Blue Band reclame ook op post van de concurrentie, en
2. de woorden "versch gekarnd" wekten de suggestie dat het om boter, en niet om margarine zou gaan.

Er werden enkele rechtszaken in kort geding gevoerd, en al eind september 1924 kwamen Van den Bergh's Fabrieken en de Posterijen overeen verder af te zien van het gebruik van de reclamestempels. De laatste mij bekende Stempeldatum is 30 september 1924. In totaal is uiteindelijk ook maar 1/6 deel van de afgesproken som geld betaald.

26. Continuerend machinestempel uit de Krag-machine in Nijmegen, met de Blue Band reclame. Datum: 5 september 1924.

Deze kwestie was éénmalig en uniek: vanaf dat moment is het niet meer mogelijk geweest om in poststempels reclame te maken voor particuliere commerciële handelsondernemingen. Wel bleef P&T, naast de zgn. "postale wenken", ook poststempelreclame maken voor congressen, tentoonstellingen en andere zaken van algemeen, sociaal en cultureel belang of nut (afbeelding 27). In 1925 is dit ook van toepassing verklaard voor het maken van reclame ten behoeve van gemeentelijke belangen. Er zijn sedertdien veel vlagstempels aan dit soort van onderwerpen gewijd, en het heeft ook geleid tot enkele tientallen reclamehandstempels in de periode

1925-1970¹⁵³). Grote uitzondering hierop is de commerciële reclame die gemaakt is voor Linoleum, in het postkantoorstempel van Krommenie van 1926-1929 (afbeelding 28). Hier heeft het gemeentebestuur van Krommenie de woorden "gemeentelijke belangen" wel heel erg ruim geïnterpreteerd!¹⁵⁴ Let wel: het gaat hier niet om een handstempel en niet om een machinestempel.

27. Ook reclame voor "Nederlandsch Fabrikaat" gold kennelijk als "algemeen belang", 's Gravenhage, 18 oktober 1929.

Sedertdien wordt in stempels alleen reclame gemaakt voor culturele, sociale en charitatieve doelen en zaken van publiek- en algemeen belang. En natuurlijk voor doelen en aandachtspunten m.b.t. de post zelf.

28. Reclamebandstempel Krommenie, met reclametekst: Krommenie / Nederlandsch Linoleum en boven en onder de datum nogmaals Nederlandsch / Linoleum. Geen vlagstempel maar handstempel, maar naast het Blue Band-stempel wel het enige stempel met reclame voor een handelsonderneming. Datum: 23 januari 1929.

PS: ter wille van de ruimte zijn de meeste afbeeldingen niet op geheel poststuk afgebeeld. Het is echter wel aan te raden om vlagstempels "op stuk" te verzamelen en ze niet uit- of af te knippen.

Noten.

3) (Zie aflevering 1): Over het gebruik van stempelmachines te Nijmegen in de periode 1907 - 1947 is eerder gepubliceerd door Jacques C. Rutten en Jos M.A.G. Stroom in de Catalogus Waalpost 88, Nijmegen 1988, blz. 24-44.

10) De oudste stempeloestellen in Nederland hadden uitsluitend dagtekening-stempels, dus zonder vlag. Het waren dezelfde stempels die handmatig gebruikt werden. Machinale afstempelingen uit die **Stempelapparaten** zijn zelfs voor specialisten maar moeilijk van handmatig aangebrachte stempels te onderscheiden. Ik zal ze hier buiten beschouwing laten.

11) Over de Bickerdike-stempelmachine is door mij uitvoerig geschreven in De Postzak nr.183, blz. 302-313. Uitgave van Po & Po, september 1996.

12) Gert Holstege, De Blue Band-stempels 1924, in Filatelie Informatief 5530-1/28 (september 1984) en 5530-29/31 (april 1986). Holstege geeft een goed overzicht van alle voors en tegens op het gebied van reclame binnen een overheidsbedrijf. Het is wel een tamelijk "juridisch-technische" verhandeling.

13) Deze machines stonden in 8 plaatsen. Vier daarvan (Breda, Groningen, Nijmegen en Zwolle) hadden een Krag-machine. In Amsterdam, Den Haag (2 stuks), Rotterdam (2 stuks) en Utrecht-Station waren de stempelvlaggen in Flier-machines (niet-continuerend) gemonteerd.

14) Van den Bergh's fabrieken en Jurgens' Verenigde Fabrieken zouden in 1927 samen gaan in de Margarine Unie, die op haar beurt in 1930 weer opging in "Unilever".

15) Een overzicht daarvan is te vinden in Reclamehandstempels en Gelegenheidsstempels, F.W. van der Wart, 6e druk, 1985. Uitgave van Po & Po.

16) Zie daarover: Particuliere reclame in poststempels verbode..... in Catalogus Saenphilex 2003, blz.52-61 en Het Poststempel met reclame voor Linoleum in Krommenie in Krommenieër Kroniek no. 35, september 2004 blz. 66-70.